

Др ЗОРАН М. АВРАМОВИЋ, научни саветник
Институт за педагошка истраживања, Београд
Е-адреса: zoran.a@sezampro.rs

НЕКИ ПРОБЛЕМИ НАЦИОНАЛНОГ ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ

РЕЗИМЕ: У раду се указује на три система образовања у Србији у протеклих шест деценија: социјалистичко, транзиционо, грађанско. Са ширењем ИТ сектора образовање се све више окреће техно-технолошком концепту образовне политике. Разматрају се проблеми и препреке у реализацији концепта тих модела образовања. У другом делу се анализира патриотски или национални концепт образовања. Неки проблеми националног концепта образовања су државни и стручни избор знања и вредности у образовне програме. Проблеми националног образовања су инострани притисци, актуелна образовна политика, реализација националног образовања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, образовне политике, грађанско, ИТ образовање, национално образовање

У последњих 70 година у Србији се смењују три модела образовања, са значајним разликама у идејама, образовним

политикама и праксама. За кратко време преваљен је пут од социјалистичког човека, друштвене својине и подруштвеног човечанства (1945–1990), образовне транзиције (1990–2000) до его-човека, приватне својине, европских интеграција (2000–2020). Брзе и бурне промене које остављају трагове у свести, осећањима и понашању неколико генерација.

У Републици Србији дошло је до стратешке промене у образовању 1992. године, када се напушта социјалистичко самоуправно образовање (комунистичка партија одлучује) и транзиционо устројство образовних политика (министар одлучује о образовању, стварање базичног курикулума). Од 2000. године утемељује се западни модел капитализма, друштво се структурира тржишно-својински, а образовање следи споља уведена промену (минимална улога државе, децентрализација, снажење НВО партнерства у образовању, грађанско друштво и његове вредности су постављени изнад националног идентитета).

Од самоуправног социјалистичког до грађанског образовања и его-оријентације. У чему се састоје промене у образовању од 2000. године? Реформа образовања је била фокусирана на три кључна циља: 1) образовни систем треба да допринесе економском опоравку земље, 2) подршка демократском (децентрализација) развоју друштва, 3) подршка будућој европској интеграцији земље. (Ови циљеви се понављају у свим документима Министарства просвете и спорта о реформи образовања 2002, 2003, 2004. године).

Основни циљ реформе и модернизације образовања је уграђивање прозападних грађанских вредности у школске програме као и значајна редукација образовног и вредносног наслеђа. Све је јача тенденција јачања наднационалних вредности у образовању Републике Србије. Предмет грађанско васпитање и образовање има циљ да оствари једну замисао друштва које се схвата као последица појединачних инте-

реса, потреба, вредности. (Другачије схватање је да друштво представља структурисану и организовану целину од које појединац зависи.) Тежиште васпитања и образовања стављено је на развој личности (когнитивне способности, комуникације, социјалне вештине, људска права).

Образовање за грађанско друштво. Шта су основни циљеви грађанског образовања?

Циљеви грађанског образовања су повезани са ширим *друштвеним и пољитичким* кретањима у Европи. Овај модел образовања треба да помогне „цивилизовању Источне Европе”, односно бекству из света „друге Европе”, а та друга Европа је скуп оних друштава која се обликују према вредностима нације, традиције, државе, а не по мери појединца, грађанина.

Други круг циљева је комплементаран претходном. Грађанско образовање треба да *афирмише* демократска знања и вредности западноевропских политичких култура и да се прошири на етно-холистичке културе. Све западне политичке вредности и знања примерени су појму „отворено друштво”.

Трећи циљ грађанског образовања је *промена* установа и структуре свести затеченог традиционалног друштва. Идеја изградње друштва у којем ће сваки појединац користити демократију за своје циљеве. Концепт *public deliberation* подразумева више метод расправљања о јавним питањима него артикулацију општих и начелнијих питања друштва.

Четврти циљ је од суштинског значаја: потребна је промена *личности* (интелектуално, емоционално, вољно, морално) или стварање одређеног типа личности и развијање одговарајућих особина личности. Реч је о изградњи „партиципативно усмереном грађанину”, дакле кооперативној личности, иницијативној.

Сви наведени циљеви грађанског васпитања и образовања сабирају се у једној тачки: концепт треба засновати на

сазнајној и вредносној „опреми” појединца да решава приватне проблеме и да учествује у њиховом решавању. Човек треба да се оспособи за управљање својим животом. Из овакве позиције појединца према образовању изводе се комплементарни циљеви: формирање личности која ће се ослањати на разум, а не на колектив, мит, вођу. образовање за нацију и државу треба заменити образовањем за грађанина. Из образовног концепта *појединцу се држава, нација, структура моћи, историјска свесћ*.

Другим речима, сазнајни оквир грађанског образовања сачињавају: 1) историја друштва се представља као кретање према грађанском човечанству, 2) грађанин је субјект друштва и поретка; 3) средства за производњу постају искључиво приватна; 4) уместо представничке, партиципативна демократија, 5) државна власт у грађанском друштву слаби, 6) национални интереси се критикују као национализам.¹

Неколико критичких ставова о грађанском образовању. Упркос политичком настојању да се ово представи као последњи изум педагошке мисли, може му се поставити више примедба: 1) Универзализација америчко-западноевропског модела васпитања и образовања потцењује демократско наслеђе српског друштва, као и одсуство напора да се концепт грађанског образовања повеже са културном традицијом; 2) Основни циљ грађанског образовања је утемељење отвореног друштва са појединцем који се ослања на моћ власти тог разума у решавању социјалних и политичких проблема. Сваком појединцу се поставља висок захтев – да буде одговоран за свој избор. Психолошки и социјално није сваки човек способан за реализацију идеала потпуне аутономије. С друге стране, слобода је увек избор. Зашто би избор увек био будуће друштво или борба за решење неког текућег проблема?

¹ Зоран Аврамовић, *Држава и образовање*, Институт за педагошка истраживања, Београд 2003.

Слобода је вредност и за приватно уживање или за идентификацију са прошлошћу; 3) Грађанско образовање је свим својим елементима окренуто правима, вредностима и потребама појединца. У односу на државу и нацију он је тај који испоставља захтеве. Таква концепција грађанског образовања нужно потхрањује егоизам, компетитивност, сепаратизам, локализам. Водеће друштвене вредности савременог српског друштва су оријентација на сопствено добро, индивидуализам, прагматизам, опортунизам, напредак². Утилитарне вредности су основна вредносна оријентација у грађанско-капиталистичком друштву, друштву у којем појединци пливају у „леденој води себичног рачуна”. Его-оријентација, међутим, није традиционална вредносна карактеристика српског друштва. Традиционални солидаризам (саборност) потискују егоизам, грамзивост и похлепност (У другој варијанти глобализам потискује националну традицију); 4) Негде скривено, негде отворено, пројекат образовања за грађанско друштво заобилази институције државе и нације (легалну моћ и колективна осећања). То је кључно место у овом пројекту. Да ли је могућна грађанска замисао „одумирања државе”? Само се у држави могу користити грађанска права и слободе. На ову околност упозорава Р. Дарендорф: „Ко стално објављује смрт националне државе нехотице разара и основе правне државе и демократије које су за сада могуће само у оквиру националне државе”.³

Препреке грађанском образовању су традиција, породица, идеолошки плурализам, (више)национална структура држава. Проблем са концептом *Building Open Society* ће се појавити на три нивоа. *Теоријски* – није појмовно артикулисан

² Снежана Јоксимовић, Драган Јањетовић, „Појам о себи и вредносне оријентације адолесцената”, *Зборник Института за истраживања*, 2008, 40(2), 288–305.

³ Ралф Дарендорф, „Будућност националне државе”, *Реч*, 1997, бр. 38.

однос између друштва и државе, традиције и појединца. *Полиитички* – грађанска друштва су производ западноевропске цивилизације, што има за последицу подређивање једног искуства другоме. *Културни* – универзализација једног модела васпитања и образовања нужно води промени националног идентитета. А то је већ сукоб историјског наслеђа и васпитних конструкција (Аврамовић, 2003); 5) Српске образовне специфичности. Овакав концепт образовања заобилази низ конкретно друштвених, српских проблема који треба да нађу место у образовној пракси. То су, примера ради, екологија, медији, сузбијање наркоманије и алкохолизма, планирање породице. Данас је најозбиљнији проблем у Србији драстичан пад наталитета. Подаци су забрињавајући – још 1994. године у 117 општина у Србији забележен је пад природног прираштаја. Статистички подаци казују да се 70% становништва Србије не обнавља на проширен начин. Зар то није довољан разлог да се у школама уведе предмет о планирању породице уместо грађанског васпитања и офанзиве ЛГБТ заједнице.

У условима тржишно-демократског поретка, српско образовање је изложено различитим интересним и политичким притисцима. Али, треба имати на уму да није свака заинтересованост за садржај образовања, добронамерна, рационална и прихватљива. Тако, захтеви за реформу предметних садржаја могу да буду експлицитно напад на национални идентитет и националну истину (кривице за рат). Они најчешће долазе из неких нестручних али јавно агресивних невладиних организација и појединаца. Примера ради, покушај да се тема „геноцида у Сребреници” уведе у школске програме од стране председника невладине организације Грађанске иницијативе типичан је нестручни напад на курикулум са драстичним социјализацијским последицама.⁴

⁴ Zoran Avramović, „Uterivanje genocida u školu”, *Nova srpska politička misao*, 11. 4. 2010.

Међутим, не треба занемарити и присуство ненационалних идентитетских вредности и у службеном (видљивом) курикулуму. У српском курикулуму доминирају наднационалне вредности (европске интеграције, развој глобалистичке демократије и људских права, маргинализација традиције, социјализација грађанина). Језик и писмо су на посебном удару нових погледа на идентитет. Не само да се квари језик англицизмима, него се готово систематски потискује ћирилица као писмо српског језика. Оно што је почетак цивилизације (писмо), што постоји осам векова у српској култури, убрзано се потискује из наших школа и јавног живота. И поред уставне норме, образовна политика ништа не чини да заштити ову вековну идентитетску вредност у школама Републике Србије.⁵

ИТ – окосница нове образовне политике

Двадесети век, а нарочито његова друга половина, је у знаку неслућеног тријумфа технике и научно-технолошке револуције. Ми живимо у *информатичком друштву* у којем је информација постала једна од водећих друштвених, културних, пословних сила.

Технологизацију друштва треба разумети као нужност. Ова судбина савременог развијеног друштва и образовања има своје одушевљене присталице и стидљиве скептике. Они тешко износе аргументе сумње према ИТ-у ваљда због ненамераваног притиска присталица информатичке технологизације (ИТ) друштва и културе. Нове технологије отварају могућност потпуног овладавања природом, друштвом и човеком на информационом нивоу. Основни појам ИТ је податак. Његова распрострањеност протеже се од приватних станова до институција.

⁵ Зоран Аврамовић, *Држава и образовање*, Београд 2003.

Од свих последица ИТ у области знања најдалекосежнија је она која се односи на развој личности. Страх од усамљеног човека у ери ИТ није без основа. Можда нисмо ни свесни како неосетно мењамо свој индивидуални и колективни идентитет. „Компјутери постају део идентитета човека”. Снага ИТ је таква да она све више ствара нов идентитет, а све мање је средство за креирање аутономног идентитета.

Каква је будућност ИТ тешко је предвидети. Али, чињеница да је за само 40 година направљена оваква електронска револуција у комуникацији и размени информација показује у којој мери се брзо развија техно-технолошко знање (и примена знања) у савременом друштву. Усавршавање техничких средстава којима се осваја природа достигло је границу после које је тешко предвидети развој људског друштва. С једне стране, нове технологије (електроника, атомистика, информатика, роботика, ласерска технологија, генетски инжињеринг, биотехнологија) су већ изазвале далекосежне промене које не могу „да узму одмор” (нов начин производње, измењен карактер рада, нова структура образовања радне снаге, фрагментаризација друштвених односа, формализација комуникације, свакодневни живот човека, ширење „човека једне димензије”, усамљени човек – уплашен, немоћан, несигуран). Савремени човек, а то значи да човек-машина ствара друштво-машину. Другим речима парадигма „машина” замењује парадигму „организам”.

На нивоу знања компјутери смањују удео чулног сазнања, непосредног искуства као и интуицију, имагинацију. Појмовно сазнање је потиснуто информационим знањем. Уопште ИТ су утемељене на информацијама и сликама, а не на размишљању о проблемима. Ствар мишљења је угрожена пред неслућеним могућностима компјутерске меморије. Пред рачунаром нема времена за интроспекцију и контемплацију. Компјутер треба да буде посредник у стицању знања, а он постаје извор знања (информација).

Улога електронског знања се различито испољава у области практично-техничког знања, друштвено-интегративног и културно-уметничког. Знања која се обликују као поглед на свет или самосвест изражавају се у облицима религије, филозофије, уметности, науке, народне мудрости, дакле у облику појмовне и уметничке свести. Она настају као израз индивидуалне и групне свести и искуства и имају дубок корен у прошлости.

Нове технологије подржавају пре свега инструментално знање. У једној подели знања на практично-техничко, друштвено-интегрално, културно-уметничко, нове технологије у највећој мери помажу практично-техничком знању. То је инструментално знање, значи оно које се меморише, које информише, калкулише, служи економским циљевима. У сфери друштвених идеја и креативности, понашања актера и проучавања друштвених догађаја, ово знање није од велике користи. На знања о друштву и човеку снажно утичу интереси и жеље актера (појединаца и друштвених група) тако да нам компјутерско знање није од велике користи, осим ако изузмемо меморисање и брзо долажење до информација. У културно-уметничком стваралаштву нове технологије показују своју ефикасност такође у инструменталном аспекту. Ако је књигу данас лако штампати због могућности нових технологија, то не значи да је лако и смислити њен садржај. Ширење нових технологија утиче на промену односа између врста знања. Сигурно је да јача инструментално над креативним знањем, али тешко је предвидети будући статус различитих знања.

На темељу овакве нове технологије мењају се правац и садржај образовне политике у Србији⁶. Знање које стичемо

⁶ Зоран Аврамовић, *Образовање у шоковима друштва знања*, Завод за уџбенике, Београд 2013.

путем компјутера и интернета има своје предности и непоправиве недостатке. Нема сумње да су справе ИТ незамењиве у „складиштењу знања” у смислу информација. О неописиво великом броју предмета и области може корисник „на мрежи” да се обавести. Те информације су доступне на сваком месту планете. ИТ тако укидају раздаљину и скраћују време. Предност ИТ је и директна комуникација – слободан проток слике, речи и звука.

Да ли ИТ проширују људска знања? Да, али их не асимилују. ИТ нису једнако релевантне за све врсте знања. Тешко ће ове справе елиминисати разлику између доживљајног и узрочног знања о којима темељно пише Шпенглер. Природно-техничка знања ће имати великог савезника у ИТ. Она знања која траже размишљање и тишину, уметничку имагинацију, неће имати великог савезника у ИТ. Треба увек имати на уму чињеницу да су ова знања изван система формалног образовања, а то је шанса за стихијност у селекцији информација, њиховој процени и вредновању. Најзад, у образовној комуникацији ИТ нису отклониле оне препреке које су регистроване у класичним облицима. Штавише, увећале су проблеме могућношћу скривања идентитета. И тако се потврђује стара истина да свака иновација доноси и понеку „иновацију” у супротном смеру.

У складу са Стратегијом развоја вештачке интелигенције у Републици Србији од 2020. до 2025. године, ради се на изменама одређених програма и предмета у основној школи. За 2021. годину следе крупне измене у оквиру предмета информатике и рачунарства и технике и технологије за 7. и 8. разред основне школе. Уводи се знање о вештачкој интелигенцији (развој и примена у роботизици, саобраћају, паметним градовима, пољопривреди, здравству... и утицаји вештачке интелигенције на свакодневни живот („Основци ће учити и о вештачкој интелигенцији”, *Полиџика*, 14. 4. 2021).

Најзад, оно што је најважније у овој дискусији. ИТ знање и образовање се све више шире у образовном систему на корист природно-технолошких наука, а на штету друштвених и антрополошких знања. Примера ради, у гимназији „Ј. Јовановић Змај” у Новом Саду од 230 ученика само је 60 на двојезичним одељењима (српско-енглески...) а сви остали на природно-научним и ИТ смеровима („Нема простора за смер будућности”, *Полиџика*, 7. 6. 2021). Пријава студената на факултете 2021/22, показала је да се за Факултет организационих наука пријавило 2.253 кандидата а прима се 820. Истовремено за Српски језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду пријавило се 35 а има места за 90 (*Новосџи*, 29. 6. 2021).

Алтернатива грађанском образовању

Шта је алтернатива грађанском образовању? Да ли је потребно ограничавање ширења ИТ образовања?

Да ли је алтернатива национално образовање или патриотско? Ако патриотизам као значајна друштвена вредност и васпитно-образовна (социјализацијски) циљ припада алтруизму и просоцијалној оријентацији, заправо ангажовању у интересу других без очекивања за сопствене интересе, онда грађанизам нагиње индивидуалистичком егоизму у друштвеном поретку.

Национално, патриотско образовање – оријентација на опште добро. Интегративна функција образовања је у основи сваког државног система стицања знања и васпитања. „Друштво може да живи само ако између његових чланова постоји довољна хомогеност; васпитање одржава и појачава ту хомогеност, усађујући унапред у дететову душу суштински сличне особине које захтева колективни живот”.⁷

⁷ Emil Dirkem, *Vaspitanje i sociologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1981.

Појмови национално и патриотско се разликују у правцу, а не у квалитету. Заједнички им је позитиван однос према колективним суштинама при чему је национално усмерено према вредностима, а патриотско према држави, отаџбини. Такође, заједничка им је вредност националне солидарности и алтруизма насупротив индивидуалном и групном егоизму. Национално и патриотско у једној интерпретацији могу да буду синоними, када им се основне вредности подударају.

Које су то вредности? На првом месту морална и политичка вредност која се препознаје у слободи, независности, идентитету, спремности на жртву. Национално образовање (патриотизам) је диспозиција за одређене националне облике индивидуалног и друштвеног понашања која укључује неке сазнајне, емоционалне, мотивационе чиниоце концентрисане у ставовима према нацији и отаџбини. Та генерална оријентација према сопственој нацији препознаје се на *два нивоа мишљења и деловања* актера образовног процеса. Први је круг активности који показује спремност за одбрану националних интереса. Можемо је именовати као *защитни* патриотска активност. Други круг се везује за *продуктивни* *најор да се унапреде* национални живот и развој.

Дакле, национално образован човек *брани слободу, интeријет и идентитет* нације од спољних снага које је на разне начине угрожавају. Он држи много до одбране *независности* државе и нације, оданост сопственој отаџбини. Такође, спремност за *жртву*, за слободу, правду, истину нације и отаџбине. Није реч о физичком жртвовању него о одбрани идеала, вредности и достојанства нације који су нападнути из иностраних центара. Напор да се одбране вредности нације од лажних и нетачних блађења (хришћански образац жртвовања за другог). Жртва је део моралне свести.

Национално образовање се не показује само у протективном односу према спољњем угрожавању вредности, слободе,

независности и идентитета нације, него и у критичком односу на политичке групе и појединце *унуџар нације* које нихилистички одбацују патриотске вредности. У том погледу предузима и активности које су афирмативне за националне вредности. Тако, он не руши државу и не срамоти нацију. Затим, труди се да допринесе успешном развоју и функционалној стабилности државе. Посебно истиче резултате стваралачке елите нације – научника, уметника, спортиста.

Дакле, национално образовање (патриотизам) треба оценити као: 1) позитиван однос према сопственој држави, 2) високо вредновање њеног значаја за васпитање и социјализацију младих чланова друштва, 3) спремност за ангажовање у општу корист, 4) прихватање заједничких националних вредности. Социјализацијске последице националног образовања могу се оценити као суштински значајне за будућност националне културе, идентитет, развој.

Неки проблеми националног концепта образовања.

Образовање је систем преношења одређених знања и вредности на млађе генерације друштва. У сваком друштву овај систем је инструмент државе. Али кључно питање сваког система образовања је која знања и вредности улазе у школске програме (курукулуме). Избор је условљен ступњевима образовања: основно, средње, високо. Одлучити о томе које и какво знање треба да се предаје и усваја у школама значи да треба *изабрајти из ојромне залихе знања* у конкретном друштву и разних цивилизација. Међутим, у друштву влада не само рационалност него и „вредносна ирационалност” (Вебер). Другим речима у сфери вредности влада антиномичност. Свака вредност има своје опозитне корелате – европско-национално, индивидуално-колективно, савремено-традиционално, конформизам-активност, такмичење-рутина. Није могућа објективизација пожељних вредности. Није проблем у васпитању за одређене вредности него у неотклоњивој вредносној

антиномичности (релационизму). Образовни систем настоји да их угради у своје наставне програме и уџбенике. Основна потешкоћа овог подухвата је проблем *значања* вредности у њиховој „хијерархији“.

Проблем избора националних вредности и знања.

Свако дете, ученика основне и средње школе треба не само научити да влада матерњим *језиком*, него му треба развити свест о језику као темељној вредности националне културе: *религија и обичаји, традиција, музичка и ликовна уметност*.⁸

Разматрање питања избора националних вредности у образовању тесно је повезано са друштвено-политичким констелацијама у свету. Избор пре сто година и данас није исти. У оно доба (српска) држава је имала суверенитет, била је независнија у конципирању свог националног курикулума. Ми данас живимо у време „европеизације“ или глобализације вредности које се препознаје пре свега у политичком захтеву да се оне прихвате од стране свих учесника европских интеграција. Да ли српском образовању преостаје само трансмисиона улога или неки простор за самостални вредносни наставни програм?

Питање од кључне важности за развој и функционирање образовања свакако је: *ко бира* вредности и знања за основну и средњу школу? Проблем је у актерима селекције. Иностранци центри моћи, образовна власт Србије (доносиоци одлука о образовној политици), стручњаци, јавност (медији), родитељи, ученици.

Избор се не обавља по једном моделу него у зависности од ступњева образовања – основно, средње, високо. Ове вредности се разводњавају или слабе како се иде ка вишим нивоима образовања. Одлуке о националним вредностима које улазе у школу доносе се на неколико нивоа моћи и власти.

⁸ Зоран Аврамовић, *Уџбеник – култура – друштво*, Учитељски факултет, Ужице 1999.

Државна образовна политика одлучује у склопу друштвеног развоја која су знања и вредности пожељна или која су обавезна. То се посебно односи на друштвено-интегративна знања и вредности (национална) или она која идеолошки легитимишу владајући поредак.⁹

Други ниво одлучивања о знањима и вредностима која улазе у школу образују *стручњаци* за поједине области знања. О стручном знању најбоље могу да суде они који стварају и предају та знања, а то су универзитетски професори, научни истраживачи, наставници. Али, њихова одлука о наставним предметима и садржајима долази тек после усвајања политичке одлуке на државном нивоу. Проблем је што се стручњаци *разилазе* у погледу лествице вредности и знања у школама (грађанско-национално).

На трећем нивоу одлучивања налазе се *педагози* и *психолози* који већ изабрана знања треба да прилагоде психолошким и дидактичким принципима (усклађеност наставе и узраста ученика, систематичност и поступност, повезаност знања у школи и практичном животу, трајност знања, умења, навика итд.) као и методичким (методе и средства наставног рада). Дидактичари обрађују преношење тих појмова у когнитивну структуру ученика.¹⁰

Модерни курикулум напушта централистичке концепције знања, системе који сервирају листу знања коју школе треба само да реализују. Повећана аутономија школе значи и то да школе могу да *слободно бирају одређена знања* која се у процентима крећу од 10% до 30% (основни, обавезни, изборни предмети). То могу бити знања из свих сазнајних области под условом да постоји сагласност предметних наставника.

⁹ Зоран Аврамовић, *Држава и образовање*, Београд 2003.

¹⁰ Надежда Шарановић Божиновић, *Теоријске основе сазнавања у настави: проблеми несазнајности*, Институт за педагошка истраживања, Београд 1989.

Избор знања који ће се стицати у школама могу да „намећу” *тржиште и привреда* (и универзитет се све више руководи захтевима привреде). Модерна привреда се заснива на новим знањима, посебно онима из нових технологија, на знањима која су управно-организациска (менаџмент), инструментална, визионарска. Ширење тржишних закона у све области живота и рада диктира и све снажнији продор уже стручних знања у структуру курикулума. Последице офанзиве стручних знања погађају општа знања или културолошку залиху знања.

Најсложенији проблем са становишта савременог образовања у Србији је свакако „*интернационализација*” курикулума. Избор знања за основне и средње школе тенденцијски преузимају европске комисије, одбори за програме, итд. Укључивање у европске интеграције подразумева отварање школа у Србији (као и свих других држава које су на прагу ЕУ или чекају у реду да буду примљене) за стручне савете, отварање страних школа, увоз уџбеника, уграђивање страних предмета у постојећи курикулум или увођење нових програма у основне и средње школе. Пример је амерички програм Junior Achievement за знања из бизниса. За сада су уведена два предмета за 1.500 средњошколаца с југа и истока Србије. Реч је о „Примењеној економији” и „Компанијском програму”. За ове предмете преведена је и одговарајућа уџбеничка литература. Предвиђа се увођење и следећих предмета: „Способности за успех”, „Односи на радном месту”, „Лидерство”, „Успех сада”, „Глобална пословна етика”, „Банке у акцији”, „Путовање и туризам” („Бизнис на амерички начин”, *Политика*, 7. 12. 2003).

У савременој Европи преовлађује идеја европских стандарда у образовању, који су надређени националној образовној политици. То би, данас, могао бити примарни ниво одлучивања о избору знања за школе. На универзитетском нивоу

„европеизација” је још израженија. Очигледно, процес „десуверенизације” захватио је и образовање. Постоји неколико аргумената против *иностраној намећанја* опште друштвене листе образовних вредности једне државе (или групе држава) другој без обзира да ли се ради о цивилизацијским вредностима или одбрани људских права и демократије. Основни налазимо у идеји слободе. Држава има право на избор својих образовних вредности. Она је највише заинтересована за властиту корист и опште добро. Без обзира да ли су вредности „добре” или „рђаве”, ниједна друга држава не може бити више заинтересована за национално добро од грађана који живе у тим државама. Потребно је ценити слободу нације да управља својим пословима јер ће се у њој појавити они који ће захтевати и другачије вредности. Они треба да се изборе за своје вредности јер је то услов моралног постојања.

У Србији се од 1990. године појачава *улога невладиних организација (НВО) у образовању*. Од 2000. године у Републици Србији основано је више НВО које се директно или индиректно баве грађанским образовањем. Довољно је да истакнемо неколико: Уницеф, Цирок, Фонд демократски центар, Београдска отворена школа, Мост, Школигрица, Грађанске иницијативе, Група 484, Београдска школа за права детета, Отворени универзитет – Суботица и др. Главни финансијски спонзор НВО у овој области је Фонд за отворено друштво. НВО удружења објавила су више публикација које се директно баве проблемима васпитања и образовања за грађанско друштво и демократију. Примера ради: *Почетница за људска права*, Центар за антиратну акцију, 1994, Београд; *Образовање за демократију*, Фонд демократски центар, Београд; *Буквар децјих права*, Уницеф; *Чувари осмеха*, Уницеф; *Језик жирафа*, Уницеф; *Учионица добре воље*, Уницеф; *Рајншишво, иаириоизам, иаиријархалност*, Центар за антиратну акцију, Мост, 1994. Објављени су и преводи: *Увод у демократију*,

Креативни центар (Овде нису узете у обзир и полу/политичке НВО и њихова делатност као што су: Хелсиншки одбор за Србију, Центар за антиратну акцију, Центар за људска права, Фонд за хуманитарно право итд.).¹¹

На нижим ступњевима образовног система Републике Србије реформишу се наставни програми тако да се избацују српски књижевници и класична дела из лектире за основну школу, а убацују страни књижевници и њихова дела. Избацују се Бранко Ћопић (*Доживљаји Николетине Бурсаћа*), Јован Јовановић Змај и Алекса Шантић, а убацује Хари Потер („Вратите класике у српске школе”, *Правда*, 25. 11. 2010). У уџбеницима за основну школу прекраја се и кривотвори историја Срба, муслимана и Хрвата у Босни и Херцеговини.¹²

Високо образовање у Србији се ослања на аутономију конципирања предмета и студијских програма. Али треба увек имати на уму да је образовање државно добро и добро појединца. Свака нација мора да пође од претпоставке да је образовање њен интегративни чинилац. Али у српском образовању делују и појединци и групе које могу да се оцене као национално дезинтегративне. Универзитетски наставник обликује студијски програм аутономно (уз сагласност универзитетских тела). Тај програм мора да буде научно утемељен и валоризован. С друге стране, наставник говори на предавањима као „пророк и као да је на улици и тргу”. Објављује књиге са идејама националне дезинтеграције и скраћивања државног простора. У јавности је изазвало негодовање неколико антипатриотских уџбеника и деловања: „Самоодбрамбене групе или реформистичке снаге, попут РПФ у Руанди или пак елемената ОВК, могу се убројати у космополитске

¹¹ Mirjana Vasović, Dragan Popadić, *Lekcije iz demokratije*, Centar za antiratnu akciju, Beograd 1998.

¹² Зоран Чворовић и Владимир Димитријевић, разобличавање мита – „Сребреничког жига”. Доступно на: <https://istinoljublje.com/2012/07/14/>

или демократске групације”.¹³ Дакле, у књизи у којој се ОВК оцењује као демократска организација отворено се користи у српским образовним установама. Има професора универзитета који острашћено нападају нацију у својим радовима. „Наш (српски – З. А.) групни идентитет – управо наш национални идентитет – исказује се као злочиначки идентитет... заједничка култура, традиција, сећање – сви елементи етничког идентитета – прожети су злочином”¹⁴.

Проблем реализације – наставници, уџбеници. Успех националног образовања условљен је квалитетом наставничког рада и уџбеника. Наставник својим знањима, способностима, особинама, вештинама, понашањем јесте преносилац знања али и васпитни пример младим генерацијама. Деца у њему најчешће виде узор, виде трећег родитеља. Његове професионалне улоге се умножавају. Наставник није само стручњак, преносилац знања („предавач”). Он је организатор простора и времена у учионици, комуникатор, мотиватор, оцењивач, администратор, сарадник са родитељима, афективни јастук, регулатор социјалних односа у одељењу. Како наставник обавља своју улогу?

Друга карика успешне наставе је квалитетан уџбеник, текст. Уџбеници (и читанке) су чувари, преносиоци и ствараоци културних навика, знања, вредности и свести ученика-рецептора. Сваки уџбеник је једна мала слика културе заједнице у којој се користи: школски текст вредносно и сазнајно усмерава дете, утиче на развој његовог ЈА (ко сам ја?) однос према ТИ, ОНИ. Укореењивање у национални и културни идентитет једне заједнице почиње у образовном систему са букваром а наставља се са читанком и уџбеником. Сваки

¹³ Драгана Дулић и Бранко Ромчевић, *Еџика райна: хресџомаџиџа*, Факултет безбедности, Београд 2010.

¹⁴ Владимир Димитријевић (прир.), *Мала књига велике мржње: речник србобобије*, Лио, Горњи Милановац 2010.

појединац кроз живот носи увек, у свакој прилици и сваком простору своје *дејиньсйво* и свој *језик*. Питање квалитета уџбеника (буквара) је једнако важно за национално образовање. Чиниоци квалитетног уџбеника су: ко ја писац уџбеника, академска каријера и професија, генерацијска припадност, аутор или група аутора, библиографија написаних уџбеника, политичка и идеолошка опредељеност, национална припадност аутора, начин конкурисања, рецензија уџбеничког текста, финансирање и издавање уџбеника¹⁵.

Када се анализирају национални садржаји у уџбеницима за основну и средњу школу откривају се неке нелогичности. Примери: у уџбенику историје за први разред средње школе Мухамед и Куран се појављује 12 пута, а Исус Христос 4, Ђирило и Методије 3 (хришћанство је старије по настанку од ислама).¹⁶

Ко је најодговорнији за образовну политику – држава и научници (професори универзитета)?

Основна питања националног интереса у образовању: Какво образовање желимо? Какво друштво хоћемо да гради-мо? Највећа конфузија влада у односу национално – глобално (европско). Свака одговорна образовна политика мора да води бригу о образовању као основној институцији која чува и развија национални идентитет. У прошлим временима није било већих захтева у погледу очувања националног идентитета. Данас је ова вредност под великим притиском идеологије глобализма и информационих технологија. Отуда нарасла одговорност образовне политике – какви наставни и васпитни програми треба да се остварују у српским школама и да ли они треба да следе постмодерни релативизам или да буду јединствени за целу државу?

¹⁵ Зоран Аврамовић, *Уџбеник – кулйура – друшйво*, Ужице 1999.

¹⁶ Зоран Аврамовић, *Демократија у школским уџбеницима*, Институт за педагошка истраживања, Београд 2000.

Ко је одговоран за стање националних образовних вредности и знања у српским школама? Више је таквих адреса: држава, образовна политика, научници који бране један концепт образовања, грађански или национални, НВО.

Однос државе према садржајима наставних и студијских програма, али и другим питањима ове делатности, мора се разматрати кроз призму демократске и недемократске (анти-демократске) државе. Државним одлукама образовање *селекционише* елементе националних вредности и културног идентитета (знање, вредности, институције, личности) али истовремено *контиролише* значења националних и културних симбола. Његова је педагошка и цивилизацијска обавеза да адекватним садржајем (избором) и дидактичко-методичким инструментима гради персонални и национални идентитет, као и толерантан однос према другим културним идентитетима.

Школа преузима један део из друштвене залихе знања и вредности тек када се донесе политичко-државна одлука о оквирном курикулуму. Не постоје јединствени критеријуми ни у сазнајном, вредносном, социо-културном и психолошко-педагошком аспекту. У савременом друштву јача тенденција да привреда, тржиште, међународна политика посредују у избору знања за националне школе. Критеријуми су политички и стручни. Шири се аутономија школе у избору знања из друштвене залихе. Та тврдња се односи на државне школе и то је разумљиво ако се зна да је држава институција која треба да обезбеди општи интерес у образовању.

Оспоравање државног ауторитета у области образовања долази из два правца: један из теорије државе која даје предност појединцу у односу на државу, а други из теорија грађанског друштва. Глобалисти тврде: *начело личне слободе сиречава државу да контиролише мисли и осећања својих грађана.*

Друга врста одговорности припада научницима и деловима стручне интелигенције. Они су ауторитети у избору националних или грађанистичких вредности знања у образовању. Њихова теоријска становишта била су подељена око степена независности васпитања и образовања од државне власти, заправо око границе утицаја државе на васпитну и образовну концепцију у друштву. Не постоје теоријска сазнања о „најбољем” односу знања и вредности у друштву и знања која се у школама предају. Рационалност овог односа је више последица друштвених и политичких кретања него научних ставова. Одлучивање о овим питањима је увек мешавина рационалног и волунтаристичког фактора. Овај ниво одлучивања о знањима увек ће бити селективан и до одређене границе некомпетентан. Критеријуми избора знања су разнолики и раширени.

Каква ће бити школа будућности у Србији? На то питање је тешко одговорити (наставни програми, нова знања, нове методике, вестернизација вредности, нове технологије, структуре власти). Преовлађујући процеси данас сутра могу бити застарели и одбачени. Али следимо ли тврдњу Емила Диркема да „Свако друштво изграђује себи изванредан идеал човека”, онда то треба схватити као позив националној политици и интелигенцији да се демократским средствима бори за српског човека који ће бити укорењен у националном културном идентитету а против искорењивања.

ZORAN M. AVRAMOVIĆ, PhD, principal research fellow
Institute for Educational Research, Belgrade
E-mail: zoran.a@sezampro.rs

SOME PROBLEMS OF NATIONAL EDUCATION IN SERBIA

SUMMARY: Three education systems in Serbia in the past six decades are pointed out: socialist, transitional, civic. With the expansion of the IT sector, education is increasingly turning to the techno-technological concept of education policy. Problems and obstacles in the realization of the concept of these models of education are considered. The second part critically analyzes the patriotic or national concept of education. Some problems of the national concept of education are the state and professional choice of knowledge and values in educational programs. The problems of national education are heritage, current educational policy, realization of national education.

KEYWORDS: Serbia, educational policies, civic, techno-technological, national education